

Əkrəm Həsənov¹⁰

FÜZULİ POEZİYA MƏKTƏBİNİN DAVAM ETDİRİLMƏSİ ƏDƏBİ İNKİŞAFIN STİMULLARINDAN BİRİ KİMİ

Giriş. Məşhur ingilis şərqşünası Gibb "Osmanlı poeziyasının tarixi" əsərində yazır ki: "Öz diühasının orijinallığı ilə məşhur olan Füzuli Bağdadini öz parlaq işığıyla Şərqdə şafəq saçan günəşlə müqayisə etmək olduğu halda, İran şeirindən ilham almış şairlər içərisində ən istedadlı konstantinopolu Baqini isə qərbdə əks olunan işıqla işıq verən ay ilə müqayisə etmək olar"(9,s.302). Həmin məqalədə ingilis alimi Füzuli Divanını "Həqiqi ləzzətin xəzinəsi" adlandırır, divanın hər bir qəzəlində "fikrin və düşüncənin dürrü" olduğunu qeyd edir, "Leyli və Məcnun"-u isə bu vaxta kimi türk dilində yazılmış poemalar içərisində ən gözəl məsnəvi hesab edir.

Füzuli ədəbiyyat tariximizdə müstəsna xidmətləri olmuş bir sənətkardır. Azərbaycan dilini o zamana qədər görünməmiş bir yüksəkliyə qaldırmış, bununla da "nəzmi-naziki türk ləfzində asan eyləmiş", poeziyada və nəsrə Türk dilini Şərqdə hakim elitar dil səviyyəsinə qaldırmış Məhəmməd Füzuli milli dilimizin tarixində və taleyində çox böyük bir missiyanı həyata keçirmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayev yazır: "Söhbət türkcə yazmaqdan yox, türkcə şeir ənənələrini Şərqdə hakim ədəbi dəbə və ənənəyə çevirməkdən, ərəbcə və farsca qədər kamil, məqbul, elitar ənənə səviyyəsinə qaldırmaqdan gedir. Bu işi türklük miqyasında, özü də birbaşa oğuzcanın materialında Füzuli görmüş olur. Məhz Füzulidən sonra ana türkcəyə münasibətdə "vəhşi tikan" və ya "vəhşi cüyür" metaforasından daha heç əsər-ələmət qalmır"(9, s.302).

Əsas mətn. Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatına "Leyli və Məcnun" kimi bənzərsiz bir poema, lirik şeirlərdən ibarət mükəmməl Divan, əlavə olaraq farsca və ərəbcə də divanlar, Azərbaycan nəsrinin ilk nümunələrini, ərəbcə, farsca yazmış olduğu əsərlər bəxş etmişdir və bu ədəbi irs dərin fəlsəfi mündəricəsi, məna tutumu, bədii mükəmməlliyi ilə seçilir.

Böyük ədəbimiz Cəfər Cəbbarlı "Füzuli haqqında" məqaləsində yazır: "Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatını fars və ərəb girdəblərindən dartıb çıxartmış və dörd yanını sarmış boşluq içərisində yeni doğmuş ədəbiyyatını çiyinlərinə almış və yenilməz addımlarla ta yüksəklərə qaldırıb parlaq bir sentimentalizm ədəbiyyatı olmaq üzrə vaxtına təqdim etmişdir. Füzulinin dörd əsr bundan əvvəl yazdığı sentimentalist əsərlər bu gün belə bütün sentimentalizm ədəbiyyatının ilk sıralarında gedə bilər. O, öz mövzularında bəzən böyük ədəbi keçmişə malik yazıçılar ilə yarışmış, onların yazdıqları mövzulardan istifadə etmiş, lakin bu yarışda onlardan geri qalmamış və hər halda "Leyli və Məcnun" kimi dahiyana əsərlərində ən qoca rəqiblərini geri buraxmış və hamısından yüksəyə qalxmışdır"(4, s.221-222).

Füzuli ədəbi məktəbi və onun poetik ənənələri haqqında söz açmaq o deməkdir ki, gərək ədəbiyyat tariximizin Füzuli ilə başlayan və sonrakı əsrlərdə də davam edən inkişaf istiqamətini düzgün müəyyənəndirənsən. Cəfər Cəbbarlı elə həmin məqaləsində nə qədər mübaligəli olsa da, həqiqətdən uzaq olmayan fikirlərini qələmə alaraq yazır ki: "Füzuli öz diühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verdi. Lakin eyni zamanda onun diühası ağır bir yük kimi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı üzərinə düşüb, onu öz ağırlığı altında əzməyə başladı. El ağızından çıxmış ədəbiyyat, bir dahinin qələmi altında yonuldu və birdən-birə klassik bir yüksəkliyə qalxdı. Mühit isə bu yüksəkliyə çıxacaq bir hazırlığa malik deyildi. Şairlər, ədiblər Füzulini ötmək deyil, bəlkə ona yetişmək və var qüvvələrilə öz əsərlərini Füzulinin əsərlərinə bənzətmək və beləliklə, ədəbiyyatı qurıldığı nöqtəyə varidməyə və orada bərkitməyə çalışırlardı. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatı öz orijinal mənliliyini itirmiş və Füzulinin ardınca qoşmağa başlamışdı"(4, s.222).

Deməli, Füzuli ədəbi məktəbi və poetik ənənələri ədəbiyyat tariximizdə uzun əsrlik bir tarixi əhatə edir və burada Cəfər Cəbbarlının fikirləri ilə razılaşsaq da, razılaşmasaq da, hər halda bu ənənələr poeziya tarixində mühüm və əhəmiyyətli rol oynamışdır. Yaşar Qarayev haqlı olaraq yazır ki: "Bəli, beş əsrdir ki, "Füzuli məktəbi" Şərq poeziyasını təsir orbitindən buraxmır. "Divan"-ı, "Leyli və Məcnun"-u isə xüsusən türk və islam xalqlarının, istisnasız, bütün nəsillərinin sənət, fəlsəfə, etika və əxlaq ənənəsini özündə birləşdirən vahid bədii dövrüdə fasiləsiz iştirak edir. Hər nəsil hər yeni dövrdə bu irsə yenidən qayıdır"(10, s.176).

Füzuli lirik şairdir. Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında lirikanın ən gözəl nümunələrini yaratmış Füzulini əbəz yerə "insan qəlbinin mühəndisi" adlandırmamışlar.

Poetik növlərin ən qədimi lirikadır. Əgər dram, epos və geniş həcmli digər əsərlə bilavasitə həyatı təsvir və inikas edirsə, lirika varlığı şairin həyatdan, gerçəklikdən və öz subyektiv aləmindən aldığı təsirlər, intibalar vasitəsilə tərənnüm və ifadə edir. Lirika musiqi ilə yaxın və bağlı olan bir sənətdir. Onun da əsas vəzifəsi insanın fikir və duyğularını cilalamaq, ona zövq verməkdən ibarətdir. Böyük şairimiz Səməd Vurğun vaxtilə yazmışdı ki: "Lirik şeir insanın qəlbinə dilə gətirməli, onun qəlbində yuva salmalı, ...onu isitməli, zəhmətdə, mübarizədə, kədərli və nəsəli dəqiqələrdə insana yoldaş olmalı və beləliklə də, insanı yüksəltməli, onu daha güclü, daha ağıllı və mənəvi cəhətdən zənginləşdirməlidir. Şair öz yaradıcı gözü ilə həyatın mahiyyətinə nə qədər dərinlənə nüfuz edərsə, ətrafında baş verən hadisələri bir o qədər yaxından duyur, onun lirikası insanın arzu və istəklərini bir o qədər dolğun ifadə edir, onun şeiri bir o qədər ictimai əhəmiyyət kəsb edir"(15, s.339).

Füzulini bir lirik şair kimi səciyyələndirərkən iki əsas məsələ, Füzuli lirikasının başlıca məğzi, mahiyyəti eşq

¹⁰ AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ilahiyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26. e-mail: garibekrem@hotmail.com

məfhumu ilə bağlıdır. O, bütün dünya ədəbiyyatında eşqin ən böyük tərənnümçüsüdür. Azərbaycanca divanının ilk qəzəli məhz eşqin mənə və mahiyyəti, onun insan həyatında oynadığı müstəsna rolu haqqındadır.

*Qəd anarəl-eşqə- lil-üşşaqi minhacəl hüda
Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida.
Eşqdir ol nəşeyi-kamil kimi, ondandır müdam
Meydə təsviri-hərərət, neydə təsiri-səda.
Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdir
Kim, müşəxxəs olmaz ol vadidə sultandan gəda...*(13, s.37)

Füzuli lirikasının əsas mahiyyətini özündə əks etdirən bu qəzəldə eşq insan həyatının kamil, yetkin bir nəşəsi, insanı mənən saflaşdıran, daxilən gözəlləşdirən bir təsiredici qüvvə kimi təqdim edilir. Füzuli eşq yolunun yolçuları olan aşıqları həqiqət yolunun yolçuları hesab edir. Şairin lirikasında iki söz – EŞQ və Aşiq sözləri daha çox hallanır. Bu sözlər Füzuli lirikasının əsas atributlarıdır.

Görkəmli ədəbiyyat tarixçisi Firidun bəy Köçərli yazırdı: *“Füzulinin asarı-qələmiyyəsinin hələ daha da çox zamanlar həyat üzrə davam edib, tərü təzə qalmasına iki ümdə səbəb vardır. Onlardan birisi budur ki, haman əsərlərin tamamisi pak, həqiqi və təbii hissiyyatdan nəşət etmiş əsərlərdir ki, eşqi-həqiqidən bəhs edir. Füzulinin özü həqiqi aşiq olduğu üçün kəlamı dəxi başdan-ayağa aşiqanədir”*(6, s.92).

Aşiq obrazı klassik ədəbiyyatımızın əsas qəhrəmanıdır. Şairin fəlsəfi görüşlərini, siyasi-ictimai qənaətlərini, hakim dini ideyalara, müxtəlif məzhəb və təriqətlərə, cəmiyyət hadisələrinə münasibəti ifadə edən Aşiq, əslində, şairin mənəvi-intellektual dünyasının ifadəsidir. Beləliklə, o, yalnız fərdi hissləri, sevgi münasibətlərini deyil, daha önəmli məqamları da özündə əks etdirir. Nizamidən başlamış bütün klassiklər eşq deyəndə yalnız fərdi münasibətləri nəzərdə tutmamışlar. Aşiq isə bu eşqi varlığında daşıyan kamil bir insandır. Füzulışünas Əlyar Səfərli *“Divan ədəbiyyatı sözlüyü”*ndə Aşiqin missiyası barədə yazır: *“Divan ədəbiyyatında Aşiq həm də şairdir. Aşiq eşq ilə bağlıdır; aşiq sözü eşq sözündən eyni kökdən törəmişdir. Hər şair öz şeirlərində aşiqdən bəhs açarkən özünü vəsf edir; öyünür; öz duyğu və düşüncələrini qələmə alır. Təsəvvüf şeirində Aşiq Allaha qovuşmaq istəyən bir insandır; məşuqə isə Allahın təmsalidir”*(14, s.30).

Füzuli eşqinin mahiyyətinə gəldikdə isə, bu xüsusda müxtəlif fikirlər səslənmişdir ki, biri digərini inkar edir. Real eşq, yoxsa platonik eşq: mübahisələr əsasən bunların hansının Füzuli lirikasında aparıcı olması ilə bağlıdır. Akademik Teymur Kərimli yazır: *“Füzuli ilahi məhəbbətlə dünyəvi məhəbbəti balla qaymaq kimi bir-birinə elə təbii şəkildə qarışdırırdı ki, ondan sonra gələn sənətkarlar artıq bunları bir-birindən ayıra və bu məhəbbətin dadından doya bilmədilər: Füzulinin sintez etdiyi bu məhəbbətin sayəsində qəm şirinləşdi, əzab, cəfa ləzzətə mindi”*(Kərimli, 2003: 63). Akademik Fuad Qasımlı isə *“Qəm karvanı, yaxud zülmətdə nur”* (Füzulinin dünyagörüşü) Bakı, 1968) monoqrafiyasının *“Eşq, məhəbbət fəlsəfəsi”* fəslində bu məsələ ilə bağlı geniş söz açmış, füzulışünas alimlərin – Yevgeni Bertels, Həmid Araslı, Mir Cəlal, Mirzə Quluzadə və Məmməd Cəfərin, həmçinin Türkiyə alimlərindən Məhəmməd Köprülüzadə, Abdulkadir Qaraxan, Hasibə Mazioğlu və Abdulkərim Gölpınarlının fikirlərinə müraciət edir. Təbii ki, bu alimlərin hamısı Füzuli lirikasında eşqin, məhəbbətin başlıca motiv olduğunu qeyd edirlər. Lakin bu eşqin xarakter və mahiyyəti məsələsinə gəldikdə fikirlər haçalanır. Feyzulla Qasımlı isə məsələyə daha obyektiv yanaşır: *“Füzuli yaradıcılığında “platonik eşq”, “ilahi eşq” ünsürləri vardır və bəzən hətta onlar qüvvətli görünür. Lakin eşq məsələsində həlledici amil bu deyildir. Füzulinin eşqi tərənnüm edən əsərlərinə bütövlükdə, bir küll halında yanaşdıqda aydın olur ki, şairin yaradıcılığında platonik və mütləq görünən eşqlə yanaşı, maddi və real eşq, əsl başəri məhəbbət, dünya nemətləri və dünyəvi hisslərlə bağlı olan həyatı eşq də vardır və məhz bu eşq həm kəmiyyət və həm də xüsusən keyfiyyət cəhətcə üstünlük təşkil edir və daha qabarıq, daha qüvvətli, təsirli və cəlbədicə verilmişdir”*(11, s.131).

*Gərçi, ey dil, yar üçün üz verdi yüz möhnət mana,
Zərrəcə qəti-məhəbbət etmədin, rəhmət sana!
Saxlama nəqdi-qəmi-eşqini, ey can, zahir et
Kim, verim həbsi-bədəndən çıxmağa rüxsət sana.
...Səndə diin gördüm, Füzuli, meyli-mehrabü nəmaz,
Tərki-eşq etməkmə istərsən, nədir niyyət sana?*(13, s.54)

Füzulinin bu qəzəlində real eşqin tərənnümü əsas yer tutsa da, ilahi eşqdən gələn müəyyən təsirlər açıq-aydın qəzəlin ruhuna hopmuşdur. Yaşanılan bir eşqin hekayəti dinlənən bu qəzəldə, aşiqin yar yolunda yüz möhnət görmüşdür, lakin ona olan məhəbbətini zərrəcə kəsməyib, buna görə özünü rəhmətə layiq bilməsi sırf real hisslərdən gəlir. Eşq qəmini bir sərvət kimi canda gizli saxlamaq, sonra da onu bədən məhəbbətindən azad etmək istəyi Füzuli qəzəllərində döənə-döənə işlənmişdir: *“Ruzi-hicrandır; sevin, ey mürgi-ruhum, kim, bu gün, Bu qəfəsdən mən səni, əlbəttə, azad eylərəm”* – yəni irreal bir mənzərə yaratsa da, real görünür. Eşq xəstəliyinin sağalmazlığı fikrinə də Füzuli qəzəllərində dəfələrlə təsadüf etmişik: *“Eşq dərdilə xoşam, əl çək əlacımdan, təbib, Qılma dərman kim, həlakim zəhri-dərmanındadır”*. Yuxarıdakı qəzəldə isə qəflət şərabından məst olan sevgilinin Allahı unutmaq dərəcəsinə ifrat lovğalığına və təkəbbürünə işarə edilir. Sonuncu beytdə isə belə bir təsəvvür yaranır ki, sanki Füzuli mehrabı, namazı aşıqlıqə qarşı qoymuşdur, ancaq belə deyildir, burada, sadəcə, eşqə bağlılıq, onu tərk etməmək istəyi ifadə edilmişdir. İlk baxışda bu qəzəl aşiqlə məşuq arasında sırf real münasibətləri ifadə etsə də, burada sufilikdən gələn müəyyən təsirlərlə qarşılaşırıq. Məsələn, klassik şeirdə eşqin cismani deyil, ruhani bir hiss kimi dərk edildiyi məlumdur, eşq insanın cismində yox, ruhunda və canında qərar tutur. Yaxud, “mehrəb və namaz”

sözləri irfani mənələrdə işlənmişdir, irfanda “mehrab və namaz” dini riyakarlıq hesab edilir.

Füzuli ənənələri, onun eşq fəlsəfəsi XVII-XVIII əsrlər anadilli Azərbaycan lirikasında öz davamını tapmışdır. Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov yazır: “XVII əsr Azərbaycan lirik poeziyası Füzuli şeirinin qüvvətli təsiri altında inkişaf etmişdir. Füzuli irsi dövrün görkəmli sənətkarları – Sadiqi, Əmani, Rəhməti, Məsihi, Saib, Vəhid Qəzvini, Qövsü, Mövci, Mirzə Saleh Təbrizi, Məlik bəy Avçı, Vaiz Qəzvini, Mürtəzaqulu Sultan Şakmlu, Təsir, Vali, Rövnəqi, Kəsbi, Şükri və başqaları üçün bədii sənətkarlıq məktəbi olmuşdur. XVII əsr Azərbaycan poeziyasında Füzuli ənənələrinin xeyli inkişaf etdiyi dövrdür” (8, s.222).

Paşa Kərimov qeyd edir ki, Füzulinin gözəlliyi, eşqi tərənnüm edən, həyatdakı ədalətsizliklərə, insanlar arasındakı qeyri-bərabərliyə etirazını bildirən lirik, ictimai-fəlsəfi poeziyası XVII əsr şairlərimiz üçün nümunə olmuş, onlar əsərlərində dahi şairin poetik ustalığından, təşbih, istiarə, mübaligə və təzadlar yaratmaq üsullarından geniş istifadə etmişlər. Füzuliyənənlik dövrün lirikasının səciyyəvi cəhətlərindəndir. Tədqiqatçının gətirdiyi misallar da bunu ayəni şəkildə sübut edir.

Füzulinin eşqin tərənnümü ilə bağlı, məhəbbətin əbədiyyatını, aşıqlığın kamilliyini təsdiq edən fikirləri XVII əsrin sonu, XVIII əsrin əvvəllərində yaşamış Qövsü Təbrizinin şeirlərində də öz əksini tapmışdır. O, Füzulinin eşq fəlsəfəsini davam və inkişaf etdirən şairlərdən biri olmuşdur.

Gər nalə çəkməsin dili-bimar neyləsin?

Aşiq gözümlə gər ağlamasın zar; neyləsin?

...Qövsü, səninki halına bir əhli-dil demiş:

Qoymaz mənə fəlak göz açım, yar neyləsin? (12, s.138)

Akademik Həmid Araslı Füzulinin Qövsüyə təsiri barədə yazır: “Füzuli məhəbbəti dar çərçivədən çıxarır. O, məhəbbət məfhumu altında incə, həssas bir qəlbin varlığı, həyatı qavrayışını düşünür. Hər şey ona məhəbbət süzgəcindən keçdiyi zaman şirin və sevimli görünür. Qövsü də öz böyük ustadı Füzuli kimi məhəbbət məfhumu altında varlığı-həyatı görür....Qövsü hər kəsdən çox Füzuli təsirində olmuş, ona nəzirələr yazmış, onun sənət qüdrətindən öyrənmişdir. Qövsü Füzuliyə yazdığı nəzirələrinin çoxunu öz böyük ustadının sözləriylə bitirir” (1, s.576).

Füzuli ədəbi məktəbi ənənələrini özünəməxsus orijinal və novator cəhətləri ilə davam və inkişaf etdirən şairlərdən biri də XVII əsrin böyük lirik şairi Saib Təbrizi olmuşdur. Bu iki böyük sənətkarın hər birinin özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətləri vardır. Lakin Füzuli Saib üçün poetik bir məktəb rolunu oynamışdır. “Saibin ana dilindəki şeirlərində nəzəri cəlb edən əsas cəhət onun Füzuli təsirində yazan bir sənətkar olmasıdır. Şairin Azərbaycan dilində yaratdığı qəzəllərindən mühüm hissəsi vəzn, ifadə, hətta şəkil etibarilə də Füzuliyə nəzirə olaraq yazılmışdır” (1, s.566).

Şair-tədqiqatçı Balaş Azəroğlu “Saib Təbrizinin sənət dünyası” monoqrafiyasında haqlı olaraq qeyd edir ki: “Saib Təbrizi yaradıcılığı başdan-ayağa qədər lirikadır. O da Füzuli kimi qəlb şairidir, qəzəllərində böyük ehtirasların təbliği əsas yer tutur. Füzuliyə görə də, Saibə görə də eşq insan üçün ən böyük nemət hesab olunur. Hər iki şairin vəsf etdiyi məhəbbət sadəcə sevib-sevilmək deyil, mənə və məzmunca bundan çox yüksəkdə dayanan bir sevgidir. Bu sevgi insanı daxilən təmizləyən, həm də onus yaşamağa, yaşatmağa sövq edən bir sevgidir. Elə buna görə də Füzuli deyir “eşq səvəbdür” (3, s.73-74).

XVIII əsr Azərbaycan poeziyasını “Vaqif və Vidadi” mərhələsi kimi səciyyələndirmək olar. “Füzuli tilsimi” hələ də davam edirdi, lakin xalq poeziyası və aşiq yaradıcılığı tədricən ön plana, ilkin mövqeyə keçməyə can atırdı və deyə bilərik ki, müəyyən dərəcədə buna nail olurdu. Hecə vəznli şeirlər, qoşmalar, gəraylılar qəzəli, rübaini, müxəmməsi sıxışdırmağa başlamışdı. Ancaq qəzələ və və deməli, Füzuli ədəbi məktəbinin ənənələrinə və estetikasına maraq qətiyyətlə azalmamışdı. XIX əsrdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrdə təşkil olunmuş ədəbi məclislərin əsas yaraşığı qəzəl idi. Əgər Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəlin bir janr kimi inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirək, burada üç şəxsiyyətin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır: öncə Məhəmməd Füzulinin, sonra Səfid Əzim Şirvaninin, daha sonra Əliqası Vahidin. Ancaq bu o demək deyil ki, başqa klassikləri – Xaqani, Nizami, Nəsimi, Qazi Bühranəddin, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi və digər şairlərin qəzəlin inkişafında elə bir əhəmiyyətli rolları olmamışdır. Təbii ki, belə düşünmək yanlışlıq olardı. Ancaq Füzuli, Seyid Əzim Şirvani və Əliqası Vahid Azərbaycan qəzəlində istər məzmun, istərsə də forma-sənətkarlıq baxımından yeniliklər yaratmışlar. Əlbəttə, Füzuli qəzəli bir janr kimi türkdilli ədəbiyyatların elitar janrına çevirdi, Azərbaycan qəzəlini ərəb-fars girdabından xilas etdi, qəzəldə romantik bir aləm yaratdı, Qəm fəlsəfəsinin əsasını qoydu, yüksək və əlçatmaz, bənzərsiz və təkrarolunmaz təşbihlər, metaforalar, mübaligələr vasitəsilə Sözü ali zirvəyə qaldırdı. Füzulidən sonra Azərbaycan şairləri onun poetik məktəbindən faydalanmaya bilməzdilər. Böyük mütəfəkkirimiz Cəlil Məmmədquluzadə 1925-ci ildə, “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirdiyi “Füzuli” məqaləsində yazırdı: “Rəhmətlik Füzuli birinci nömrəsindən başlamış bu günə qədər “Molla Nəsrəddin” məcmuəsində iştirak etmiş və şeirlər yazmışdır. İnamırsınız, götürün “Molla Nəsrəddin”in iyirmi illiyini töküən qabağınıza, hansı şeirə baxsanız, onda Füzulidən bir duz vardır” (5, s.247). Bu “bir duz” ifadəsi Füzulinin özündən sonra bütün Azərbaycan poeziyasına təsirini çox sərrast ifadə edir.

Nəticə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Fətəli Axundovun maarifçilik ideyaları, Abbaqulu ağa Bakıxanovun, İsmayıl bəy Qutqaşının, Mirzə Şəfi Vazehin, Seyid Əzim Şirvaninin, Nəcəf bəy Vəzirovun, Həsən bəy Zərdabının yeni ədəbiyyat uğrunda mücadiləsi ilə diqqəti cəlb edir. Lakin klassik janrlar, o cümlədən, qəzəl yenə də şairlərin ən çox müraciət etdikləri şeir şəkli idi və çox maraqlıdır ki, maarifçi xəttin nümayəndələri də

öz fikir və duyğularını ifadə etmək üçün klassik formalara müraciət edirdilər. Məsələn, Bakıxanovun əksər şeirləri əruzda yazılmışdır, onun lirik-aşıqanə qəzəlləri də vardır. Mirzə Fətəli Axundov “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”nı əruz vəznində, həm də fars dilində qələmə almışdır. Seyid Əzim Şirvaninin elmi, maarifi təbliğ edən şeirləri və satiraları haqqında da bunu söyləmək olar. Üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin ikinci cildində oxuyuruq: “XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında realist ədəbiyyatın inkişafı ilə bir sırada, dini-sxolostik, aşiqanə formalist şeir də yaşamaqda idi. Bu şeirin nümayəndələrindən çoxu nəzirçilik yolu ilə qəzəl, qəsidə və mərsiyə yazırdılar. Bunların içərisində qəzəl şairləri üstünlük təşkil edirdi. Düzdür, qəzəl şeiri içərisində həqiqi və təbii insan duyğularını, azad sevgini, sevinc və kədəri tərənnüm edən mənalı əsərlər yox deyildi. Lakin qəzəl şairlərinin çoxu ictimai həyatın tələbindən kənarda olan təqlidçilər idi”(2,s.158).

Daha sonra həmin şairlər üç qismə ayrılır, bunların bir qismi klassiklərə nəzirə yazanlar, mücərrəd eşqi tərənnüm edənlər (Məxfi, Ağadadaş Sürəyya), bir qismi azad sevgi duyğularını vəsf edənlər (Xurşidbanu Natəvan, Asi Bahar Şirvani və b.), bir qismi isə elm, maarif, məktəb barədə şeir yazanlar (Aba Dadaş Müniri, Mirzə Həsən Yüzbaşov, Abbas ağa Nazir, Mirzə İsmayıl Qasir və b.)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Araslı, H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri / H. Araslı. – Bakı: Gənclik, – 1998. – 732 s.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: [3 cildə] / red. Ə.Sultanlı, Ə.Mir Əhmədov, K.Talıbzadə – Bakı: EA-nın nəşriyyatı, – 1960. – c.2. – 905 s.
3. Azəroğlu, B. Saib Təbrizinin sənət dünyası / B.Azəroğlu. – Bakı: Yazıçı, – 1981, – 175 s.
4. Cabbarlı, C.Q. Əsərləri: [4 cildə] / C.Q.Cabbarlı. – Bakı: Azəməşr, – 1950. – c.1. – 291 s.
5. Cəlil Məmmədquluzadə, Əsərləri (Mənuarlar, məqalələr, məktublar): [4 cildə] / tərt. ed. və izahların müəll. İ. Həbibbəyli ; red. V. Məmmədov – Bakı: Öndər, – 2004. – c.1. – 472 s.
6. Fəridun bəy Köçəri. Azərbaycan ədəbiyyatı: [2 cildə] / transliterasiya və tərt. ed., müqəddimə, izahlar və qeydlərin müəll. R. Qənber qızı – Bakı: Elm, – c.1. – 1978. – 595 s.
7. Kərimli, T.Görünməyən Füzuli / T.Kərimli. – Bakı: Elm, – 2003. – 112 s.
8. Kərimov, P.Ə. XVII əsr Azərbaycan lirikası / P.Ə.Kərimov, Bakı: Nurlan, – 2011. – 354 s.
9. Qaibova, R. İngilis şərqşünasları Füzuli yaradıcılığı haqqında // – Bakı: “Məhəmməd Füzuli” məqalələr toplusu, – 1958.
10. Qarayev, Y.Tarix: yaxından və uzaqdan / Y.Qarayev. – Bakı: Sabah, – 1996. – 712s.
11. Qasımzadə, F. Qəm karvanı, yaxud zülmətdə nur: Füzulinin dünyagörüşü / F.Qasımzadə, – Bakı: Azəməşr, – 1968. – 359 s.
12. Qövsü Təbrizi. Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. H.Araslı – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 1958. – 191 s.
13. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri: [6 cildə] / tərt. ed. H.Araslı, red. T.Kərimli – Bakı: Şərq-Qərb, – c.1. – 2005. – 400 s.
14. Səfərlı, Ə. Divan ədəbiyyatı sözlüyü / Ə.Səfərlı. – Bakı: Elm və təhsil, 2014. – 487 s.
15. Səməd Vurğun. Əsərləri: [6 cildə] / tərt. ed. K.Talıbzadə – Bakı: Elm, – 1972. – c.6. – 460 s.

Açar sözlər: Füzuli, şeir, qəzəl, əruz, Türk əruzı, ədəbi məktəb.

Key words: Fuzuli, poetry, ghazal, arud, Turkish arud, literary school.

Ключевые слова: Физули, поэзия, газель, аруз, турецкое аруз, литературная школа.

Xülasə

Məhəmməd Füzuli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, bütün Şərq xalqları ədəbiyyatlarında əsərləri dönə-dönə nəşr olunmuş, çox sevilən və oxunan və əsrlər keçdikcə öyrənilən, tədqiq olunan ən tanınmış sənətkarlardandır. Füzuli təkcə Azərbaycanda və qardaş Türkiyədə deyil, eləcə də Avropada, bir sözlə, bütün dünya ədəbiyyatında korifey sənətkarlar, ədəbi zirvələr sırasındadır. Füzuli Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə verdiyi nadir və görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Onun adı dünya ədəbiyyatının korifeyləri olan Nizami, Firdovsi, Sədi, Xəyyam, Nəvai, Dante, Şekspir, Hafiz, Puşkin, Bayron kimi söz ustaları ilə yanaşı dayanır.

Məqalədə Füzuli ədəbi məktəbi və onun ənənələrinin davam etdirilməsi, bu məktəbin nümayəndələrinin yaradıcılığının özünəməxsus xüsusiyyətləri və s. araşdırılmışdır.

Tədqiqat zamanı müqayisəli tarixi-metoddan istifadə edilmişdir.

THE CONTINUATION OF FUZULI POETRY SCHOOL AS ONE OF THE STIMULUS OF LITERARY DEVELOPMENT

Summary

Muhammad Fuzuli is one of the most famous artists, whose works have been repeatedly published, loved and read, explored and studied over the centuries, not only in the literature of Azerbaijan, but also in the literature of all Eastern nations. Fuzuli is among the elite artists and literary peaks not only in Azerbaijan and brother Turkey, but also in Europe, in a word, in the literature of the whole world. His name stands next to the luminaries of world literature such as Nizami, Ferdowsi, Sadi, Khayyam, Navai, Dante, Shakespeare, Hafiz, Pushkin, Byron.

The article describes the Fuzuli literary school and the continuation of its traditions, the unique features of the creativity of the representatives of this school, etc. has been investigated.

The comparative historical method was used during the research.

ПРОДОЛЖЕНИЕ ФИЗУЛИСКОЙ ШКОЛЫ ПОЭЗИИ КАК ОДНОГО ИЗ СТИМУЛА ЛИТЕРАТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

Мухаммад Физули – один из самых известных художников, произведения которого неоднократно издавались, любили и читали, изучали и изучали на протяжении веков не только в литературе Азербайджана, но и в литературе всех восточных народов. Физули входит в число элитных художников и литературных

вершин не только Азербайджана и братской Турции, но и Европы, словом, в литературе всего мира. Физули – одна из редких и выдающихся личностей, внесенных азербайджанским народом в сокровищницу человеческой культуры. Его имя стоит рядом с такими корифеями мировой литературы, как Низами, Фирдоуси, Сади, Хайям, Наваи, Данте, Шекспир, Хафиз, Пушкин, Байрон.

В статье описывается Физулинская литературная школа и продолжение ее традиций, своеобразие творчества представителей этой школы и др. было исследовано.

В ходе исследования использовался сравнительно-исторический метод.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova